

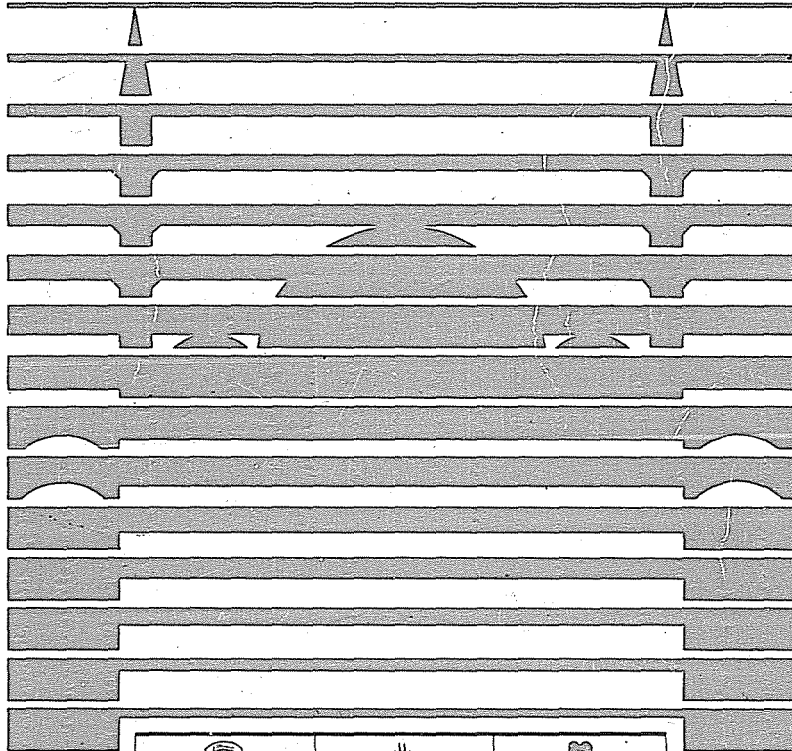
مؤتمر الحفاظ على التراث الحضاري المعماري الاسلامي في المدن

İSLAM MİMARİ MİRASINI KORUMA KONFERANSI

THE CONFERENCE ON THE PRESERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF ISLAMIC CITIES

22-26/4/1985 İSTANBUL

BİLDİRİLER

Yapım

İKİ NOKTA

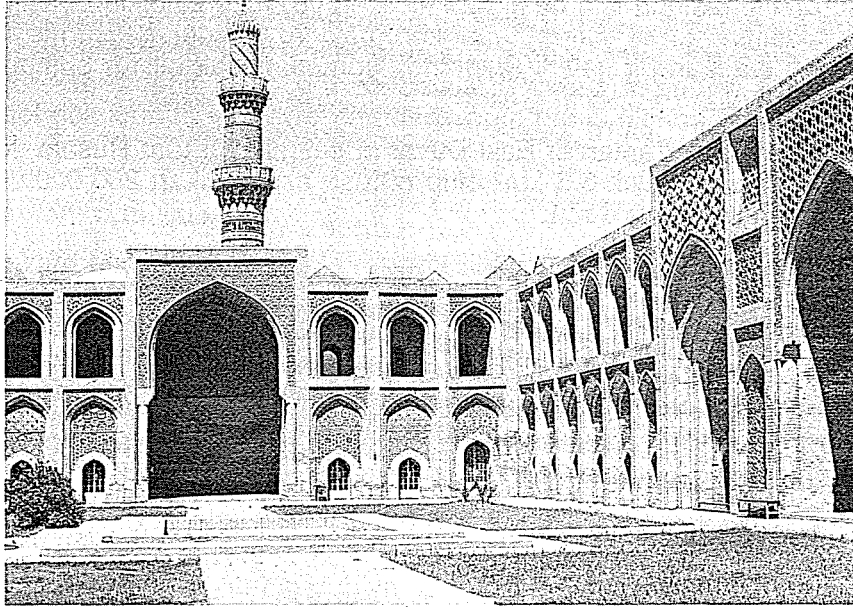
Araştırma, Basın, Yayın, Organizasyon 512 43 30

Dizgi, Film: **Damla Dizgi**, Baskı: **Seçil Ofset**, Cilt: **Numune Basım ve Ciltevi**

İstanbul, Şubat 1987

BAĞDAT'IN TARİHSEL MERKEZİNİN KORUNMASI VE YENİDEN GELİŞTİRİLMESİ

Dr. İhsan FETHİ

1. Giriş

Bu tebliğ, genellikle Rusafa diye bilinen Bağdat'ın tarihsel merkezinin korunması ve yeniden geliştirilmesi konusundaki incelemeyi ele almaktadır. İnceleme, Kasım 1982'de Bağdat Belediyesi tarafından, Rusafa'nın geleceğine ilişkin bir çerçeve hazırlanması genel hedefi gözetilerek başlatılmıştır. Ana hedef sadece tarihsel doku kalıntısının korunması olmayıp aynı zamanda modern tesislerin ve hizmetlerin dikkatle devreye sokulması ve aykırılıkların kaldırılması yoluyla bu dokunun geliştirilmesiydi.

Rusafa'da modernleşme süreci 19. yüzyılın bitiminde yavaş yavaş başlamıştır, ama son kırk yılda şehrin dev boyutlarda büyümeye başlamasıyla ki Rusafa'da eskiyle yeni arasında önemli çelişkiler boy göstermeye başlamıştır. Sonuç olarak, böylesi bir çelişkinin giderilmesine çalışılması, Amanat Al-Assima için başlıca sorun niteliği kazanmıştır; çünkü, bir koruma siyasetinin ve hattâ kültürel açıdan önem ve değer taşıyan yapıların ve alanların bir dökümünün bile elde bulunmadığı koşullarda, tarihsel dokudaki kayda değer alanların büyük ölçüde elden çıkarılması ve bozulması pahasına modern gelişme gerçekleşmiştir.

Amanat Al-Assima (Başkent Belediyesi) bu incelemenin hazırlanmasında dört danışmanı görevlendirmiş ve bu dört kişi bir Danışma Kurulu oluşturmuştur.

Danışmanlar şu kişilerden oluşuyordu: Stefano Bianca (İsviçre), Dr. İhsan Fethi (Irak), G. Lombardi (İtalya) ve S. Yamada (Japonya).

İnceleme çalışması 1984 sonlarında tamamlanmış ve 750 sayfaya varan altı ayrı cilt ve 30'dan fazla sergi panosundan oluşmuştur.

2. İncelemenin Anahatları ve Kapsamı

Rusafa'nın merkezi iş alanı olarak taşıdığı önemli rol, nispeten geniş tarihsel doku kalıntısı, yerleşik nüfusu vb. işlevsel ve fiziksel özellikleri, karmaşık ve özenli bir planlama çalışmasını gerektirmiştir. Eski merkezin şimdiki fiziksel ve toprak-kullanımı koşullarında korunması akla yakın olmamakla birlikte, yörenin köklü bir biçimde yeniden geliştirilmesi yoluyla büyük bir yeniden düzenleme çalışmasına girilmesi de keza akla yakın değildi. Kültürel açıdan önemli küçük alanların ve önemli anıtların Rusafa'nın geçmişini temsil eden örnekler olarak korunması gerekse de, bu böyleydi. Sonuç olarak, danışmanların işin başından itibaren yüzyüze kaldıkları başlıca sorun, inceleme çalışmasının her iki yönünü yani korumayı ve yeniden-geliştirmeyi mekânsal ve fiziksel açıdan ele alan bir "Yapı Planı"nda somutlanacak bir tür optimum dengeye nasıl ulaşılabileceğiydi.

İncelemenin kapsamı, bir zamanlar Eski Duvar'ın çevrelediği tüm Rusafa yöresi olarak belirlenmişti. Bu alan, yaklaşık 5.5 km² olup nüfusu aşağı yukarı 250.000'dir (1980) ve 15.700 kadar yapıyı kapsamaktadır.

Rusafa'nın tarihsel dokusu öyle önemlidir ki gelecekteki gelişmesinin büyük bölümü, bu yörenin fiziksel konumuna uymak durumundadır. Uygun toprak kullanımını ve şehrin biçimine ilişkin stratejileri önemli ölçüde belirleyen şey, mevcut doku ve Bağdat Belediyesi tarafından gerçekleştirilen bir dizi büyük ölçekli proje olmuştur.

Bu zorunluluklar, geleneksel doku, şimdiki toprak kullanımı faaliyetleri ve gelişmeyle ilgili başkaca zorunluluklar saptanmış ve koruma hedefleri, şehir biçiminin onarımdan geçirilmesi ve yeniden-geliştirme çalışmaları açısından mevcut olanaklar arasında bir sentez oluşturulmuştur.

Bu senteze erişilmesi için, danışmanlar, bütünsel bir planlama stratejisi benimsemişlerdir. Bu planlama stratejisi, birbiriyle bağlantılı şu düzeylerden oluşmaktadır:

1. *Koruma*: Ayrı ayrı her bir yapı gözönünde tutularak, mevcut tarihsel dokunun, bu dokunun restorasyon, onarım veya uyarılma potansiyelinin incelenmesi, belgelenmesi ve çözümlenmesi. Rusafa'nın tarihsel görüntüsünün geliştirilmesi için belli şemalar ve ölçekler de önerilmesi.

2. *Şehir Tasarımı*: Çarşılar, Reşid Caddesi gibi başlıca şehir öğelerinin ve tarihsel önemdeki yaya hatlarının yeniden değerlendirilmesi; ve bozulan görünümünü onarmak ve özelliklerini geliştirmek için üç boyutlu şemaların önerilmesi. Yörenin tarihsel karakterine uygun düşen yeni gelişme için yönlendirici ilkeler önerilmesi.

3. *Yeniden-Geliştirme Çerçevesi*: Bağdat şehri bağlamında Rusafa'nın rolünün değerlendirilmesi ve tarihsel doku üzerindeki zorlamaları hafifletmek için potansiyel yeniden-geliştirme bölgelerinin saptanması.

3. Rusafa: Tarihsel Arkaplan

Rusafa'nın morfolojik yapısının bütünü 1000 küsur yıllıktır. Ünlü Bağdat Yuvarlak Şehri (762'de al-Mansur tarafından kurulmuştur) Dicle'nin batı yakasında kurulmuş olmasına rağmen, doğu yakasında da bir başka büyük yerleşim merkezinin gelişmesini

engellememiştir. Gerçekten, Rusafa, 10. yüzyılın başlangıcından itibaren Bağdat'ın ana şehri haline gelmiştir. Bugün Abbasi döneminin sadece birkaç anıt kalıntısı bulunmakla birlikte, eski dokunun büyük bölümü 19. yüzyıldan kalmadır: bu doku, geniş ölçüde, dolaşık dar geçitlerle birbirine bağlı, küme halindeki küçük avlulu evlerden oluşmaktadır.

Rusafa'nın tarihi, yükseliş sürecinin yabancı müdahale ve yıkımlarla kesintiye uğradığı Abbasi döneminin çalkantılarını yaşamıştır. Bunlar arasında, Büveyhi'ler (946-1055), Selçuklular (1055-1152), İlhanlılar (1258-1338) ve Osmanlılar (1638-1917) sayılabilir. 1258'de Bağdat'ın düşmesinden 19. yüzyılın sonlarına kadar, Rusafa, bu dış güçlerce, önemsiz ve son derece durgun bir kasaba derekesine düşürülmüştür.

İki savaş arasındaki dönemde (1918-1948), şehirde, bazılarının İngilizlerce başlatıldığı birçok önemli değişme gözlenmiştir. Ne var ki, Bağdat, daha çok, son otuz yılda dev boyutlarda büyümüş ve Rusafa'daki asıl değişmeler de bu dönemde gerçekleşmiştir. Rusafa'nın asil sakinleri modern banliyölere göçerek burayı terketmiş ve burası, yeni iş olanaklarının peşine takılan düşük gelir grupları ve göçmenler için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Gelişmenin yol açtığı zorlamalar, Rusafa'da önemli dönüşümlere ve yörenin tarihsel dokusunun ve çevre standartlarının geniş ölçüde bozulmasına yol açmıştır.

4. Bağdat Bağlamında Rusafa

Rusafa, bin yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına ve yörenin yüzölçümü bu yüzyılın başlangıcından bu yana 100 katından fazla artmış olmasına rağmen, bugün bile Bağdat'ın tam merkezini oluşturmaktadır. Bugün, dokusu, yoğun ve düzensiz bir nitelik taşıyan geleneksel mahallelerle, düz hat halindeki modern gelişmelerin karşılaşmasından oluşan bir karışım özelliği göstermektedir.

Rusafa'nın, şehrin bütünü açısından ticaret ve yönetim merkezi oluşunu sürdürmesi, yörenin büyük tarihsel değeri ve köklü gelenekleriyle açıklanmaktadır. Yörenin önemi sadece yerel olmayıp aynı zamanda bölgesel ve ulusal boyutlardadır. Irak'taki en geniş geleneksel pazaryeri, atelye, han toplulukları ve en önemli camilerden, hükümet ve idare binalarından bazıları buradadır. Yöre, Bağdat'ın bugünkü yüzölçümünün sadece % 0.6'sını kaplamasına rağmen, yaklaşık 1/4 milyon sakini veya toplam nüfusun aşağı yukarı % 6.1'ini barındırmaktadır. Keza, Bağdat'taki ailelerin % 9'undan fazlası burada olup tüm çalışanların yaklaşık % 18'i burada istihdam edilmektedir. İncelemelere göre, Rusafa, şehirdeki en yüksek nüfus yoğunluklarından birine sahiptir: tüm şehir düzeyinde hektar başına 36 kişi düşmesine rağmen, burada bu sayı aşağı yukarı 373'e varmaktadır.

5. Mevcut Koşullar ve Yaşamsal Sorunlar

Bir dizi geniş kapsamlı alan araştırmasına ve mevcut istatistiklere dayanan inceleme alanına ilişkin ayrıntılı çözümlene, Rusafa'nın şimdiki durumunda yaşamsal nitelikte 6 sorun saptamıştır. Sayılacak olursa: aşırı nüfus kalabalığı; yetersiz fiziksel ve çevresel standartlar; yetersiz trafik; yetersiz kamusal ve toplumsal tesisler; eski dokunun ihmale uğramış oluşu ve bozulması; şehrin biçiminin bozulması.

İncelenen yörenin yerleşik nüfusu, 1980'de yaklaşık 203.000 olarak veya Bağdat'ın toplam nüfusunun % 6'sı olarak ve merkezi iş alanındaki nüfusun % 50'sinden biraz fazla gelecek biçimde tahmin edilmiştir. Ne var ki, Iraklı olmayan göçmenler de hesaba katılacak olursa asıl rakam bu düzeyin hayli üzerinde olacaktır. Ortalama nüfus yoğunluğu nispeten yüksektir; 373 sakin/hektar'a ulaşır veya merkezi iş alanındaki yoğunluğun 2.3 katı kadardır. Ne var ki, Bab al-Şeyh veya Fadhil gibi,

ikametgâhların yoğun olduğu alanlardaki yoğunluk, 2000 sakin/hektara kadar çıkmaktadır.

Araştırmalara göre, Rusafa'da aşağı yukarı 11.000 ev veya tüm evlerin yaklaşık % 70'i bulunmaktadır ve ev başına ortalama 2.5 hane (aile) düşmektedir. Mahallelerde kişi başına düşen konut alanı yaklaşık 8.15 m²'dir; çok düşük bu rakam nüfustaki kalabalıklığın derecesini gözler önüne sermektedir.

Rusafa'nın çoğu yerinde teknik altyapı hizmetleri mevcuttur. Ne var ki kamu tesisleri belirgin bir biçimde yetersizdir. Sözelimi, 33 ilk ve 9 orta okulda birden çok tedrisat yapılmakta, bu okullar, faaliyetlerini artık küçük geleneksel yapılarda sürdürmektedirler.

Taşıtlara erişilebilirlik açısından Rusafa'nın sadece ana yol şebekesi yeterli bir düzeyde olup birçok yerleşim alanı ve pazaryerleri türünden geleneksel ticaret alanları bu nitelikten yoksundur ve buralarda pek az sayıda park yeri bulunmaktadır. Bazı geniş geçitlerde arabalar genellikle evlerin yanına park edilmekte, bu durum ise yaya akışını engellemektedir. Keza, yol üzerine park yapılması çok yaygın olup trafik tıkanmasına yol açmakta ve bu da yol kapasitesini düşürmektedir.

Rusafa, günümüzde, merkezi iş alanındaki toplam nüfusun % 50'den çoğunu ve istihdam ettiği nüfusun da bir o kadarını barındırıyor olmasına rağmen, bu alanın ancak % 23'ünü kaplamaktadır. Yörenin 15.700 binasının büyük çoğunluğu iki veya daha az katlı olduğu için, özellikle alçak katlı yatay bir silüet oluşmuştur. Rusafa'daki bütün binaların % 50'den çoğu, yetersiz veya çok yetersiz durumda bulunmaktadır. Şehir biçimi açısından Rusafa öylesine bozulmuştur ki, yörenin görüntüsü ancak köklü bir müdahale ve etkin bir yeniden düzenleme çalışması sonucunda ıslah edilebilir. Kapsamlı bir planlama çerçevesinin ve gelişme denetiminin yokluğu ve modern gelişme hızı, kesintisizliğe ve bütünsel bir nitelik taşıyan bir dönüşüme pek olanak vermemektedir. Ayrıca, birçok modern geniş ölçekli proje, geleneksel çevre ile ilişki içinde, bu çevre bağlamında ele alınmadığı için, geleneksel çevreden kopuk bir uygulama ortaya çıkmıştır.

6. Yapı Planı: Koruma ve Yeniden Geliştirme

Başkent Belediyesi incelemenin başlangıcından itibaren, ana hedefin, koruma ile yeniden-geliştirme arasında daha akılcı bir denge sağlamak için bir planlama çerçevesi ve denetim önlemleri oluşturup formüle etmek olduğunu vurgulamıştır.

Yapı planının doğrultusunu belirleyen ana zorunluluk ve öbür etkenler şunlar olmuştur:

- Kültürel yönden önem ve değer taşıyan yörelerin korunması ve buraların karma toprak kullanımı karakterinin sürdürülmesi.
- Merkezi iş alanının yayılmasını, son zamanlarda açılmış yollarla sınırlı tutmak.
- Taşıt trafiğinin tarihsel yöreler üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmek.

Ne var ki, bu zorunluluklar, koruma alanlarının dışında ama halen Rusafa sınırları içinde bulunan bölgelerdeki modern gelişme olanaklarıyla dengelenmiştir. Şeyh Ömer ve Güney Rusafa, geniş ölçekli gelişme açısından elverişli bir potansiyel taşımaktadır. Bu iki yöre için, eski şehri gelişmeyle ilgili zorlamalardan kurtaracak ve bu iki karşıt bölge arasında daha iyi bir bağ kuracak çözüm yolları içeren şehir tasarım şemaları hazırlanmıştır.

Sonuç olarak, önerilen yapı planı, koruma alanları, ara alanlar ve yeniden-geliştirme alanları arasında belirgin bir ayırım gözetmektedir. Ayrıca, incelenen yörenin önemli

şehir öğelerine ilişkin olarak da ayrıntılı incelemeler ve şemalar önerilmiştir. Bunlar arasında, Reşid Caddesi, pazaryeri sistemi, tarihsel yaya hatları ve Şeyh Ömer bölgesi bulunmaktadır.

Bir dizi planlama stratejisinin ve makro çerçeve incelemesinin yakından incelenmesi, danışmanları, 2000 yılı için 180.000'lik bir hedef nüfus rakamını işin içine katan bir yapı planı tercihi yapmaya yöneltmiştir; bu yaklaşım, yerleşim alanlarında % 30'luk bir genişlemeyi ve nüfus yoğunluğunda % 25'lik bir düşmeyi öngörüyordu. İşyerlerinin sayısı yönünden 172.000'e varılması hedefleniyordu; bu ise merkezi iş alanlarında % 5'lik bir artışa olanak sağlıyordu.

Öngörülen toprak kullanımı, topluluk işlevlerinde (oturma ile ilgili, kamusal ve açık mekân), 1980'de % 30'dan 2000'de % 60'a, önemli bir artış (% 200) getirmektedir. Merkezi iş alanı işlevleri için, 1980'de % 18'den 2000'de % 30'a, % 170'lik bir artış öngörülmektedir. Buna karşılık, plan, sanayi işlevlerinde % 14'ten % 10'a, belirli bir indirim (% 30) öngörmektedir.

Yapı planında, yeni toplumsal ve hizmet tesislerinin sağlanması da önemli bir etken olmuştur. Mevcut tesislere ek olarak, plan, 29 çocuk bakımevi, 21 ilkokul, 10 ortaokul, 4 yüksekokul, 39 otopark yeri (her biri 60 arabalık), 31 yerel merkez ve 33 oyun alanı öngörmektedir.

Yapı planı, koruma kapsamına almak üzere koruma alanlarını ve anıtları belirlemektedir. Öbür ayrıntılı planlar ise, aykırılıkların giderilmesini, gelişme denetimi önlemlerini, restorasyon ve gelişimi öngörmektedir. Danışmanlarca yapılan ayrıntılı incelemelerde, korumaya değer mimari veya tarihsel önemde 3891 bina saptanmıştır. Bu rakam, Rusafa'daki bütün binaların sadece % 24.8'ini temsil etmektedir ve halen geniş ölçüde korunmakta olan, dökümü çıkarılmış 132 binayı kapsamaktadır. Bu saptanan binaların yaklaşık % 70'i evdir ve bunların % 60'ı yetersiz veya çok yetersiz durumdadır.

Plan daha da öteye gitmektedir. Sadece koruma alanlarını belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda, bina bina, bu alanların topolojik ve mimari önemlerini saptamakta ve restorasyon, onarım veya ikame gibi işlemler konusunda geniş kriterler öngörmektedir. Bu, başkent Belediyesinin, Rusafa'da süregiden gelişmeyi denetleyip yönlendirebilmesi için zorunlu bir mekanizmadır.

Bu şehir denetimi sistemi, 5 düzeyde işlerlik kazanmak üzere tasarlanmıştır: şehir gelişmesinin denetlenmesi; şehir biçimi; şehir tasarımı; arsa kullanımı ve trafik denetimi mekanizmaları. Bunların hepsi birarada, korumanın ve yeniden-geliştirmenin bu incelemenin hedeflerine göre yönlendirilip yürütülmesini sağlayacak sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bu sistem, bölgelere ayırma, yükseklik, kapasite oranları, yasal düzenlemeler, kabul edilebilir ve kabul edilemez arsa kullanımı ve trafik kontrol mekanizması, erişilebilirlik ve otopark gibi denetleme mekanizmalarını kapsamaktadır.

7. Sonuçlar

Belediye'nin birçok özgül koruma ve yeniden-geliştirme incelemesiyle birarada başlattığı Rusafa tarihsel merkezine ilişkin inceleme, bu önemli konunun Bağdat'ta ve Irak'ın başka yerlerinde giderek artan ölçüde ilgi görmekte olduğunu göstermektedir. Rusafa incelemesi bir başına, belki de, bir İslam şehriyle ilgili olarak girilmiş en geniş kapsamlı planlama çalışmasıdır. İncelenen yörenin büyüklüğü kadar, konuyla ilgili sorunların karmaşıklığı da bu sonucu ortaya koymaktadır.

İnceleme, aynı zamanda, Bağdat'ın tarihsel görüntüsünün bazı özenli incelemelerle, projelerle ve önlemlerle hâlâ düzeltilebileceğini kanıtlamış bulunmaktadır. Koruma ile

yeniden-geliştirmeyi uzlaştırıp dengelemenin güç ama olanaklı bir iş olduğu da açıktır.

Olanak bulunan kimi durumlarda, merkezi nitelik taşıyan ama tarihsel olmayan yörelerin yeniden düzenlenmesi için bazı önemli ve köklü önlemler zorunlu olmuştur. Bunun yanısıra, tarihsel yörelerde, en uygun önlem, buraları birbirini bütünleyen bölgelerin oluşturduğu bir bütün olarak ele almak ve koruma çalışmalarında da, buraları, tek tek yapılarla mekânların ve geçitlerin oluşturduğu bir toplam olarak değil, böylesine bir bütün olarak görmektir. Aslında, ve geleneksel şehirlerin çoğunda, doku bitişik ve fiziksel yönden birleşik bir nitelik taşıdığı için, bir başka yaklaşımda bulunmak güçtür. Sonuç olarak, korunmaya değer dokunun yeniden değerlendirilmesi çalışmasında, "*grup değerinin*" önemli bir etken olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Son olarak, Rsafa'nın tarihsel dokusundaki büyük çaplı bozulmadan ötürü, danışmanlar, normal yaklaşımın sınırlarını aşan bir koruma anlayışını benimsemişlerdir. Bazı durumlarda, geçmiş tarihsel çağrışımların canlandırılması için bazı tarihsel simgelerin ve mimari kimliklerin yeniden yaratılması zorunlu görülmüştür. Başka bir deyimle, eğer koruma, tarihsel binaları bugünkü ve geçmişteki bağlamları gözardı edilerek koruyacaksa bu durumda sonuç, edilgin ve belki de olumsuz bir nitelik taşıyacaktır.